

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.14.6>

Volume 7/2

2023 p. 84-106

HÂREZMŞAHLAR DEVLETİ'NDE İN'ÂM, İHSAN VE DİĞER HEDİYELER GENEROSITY, BENEFIENCE AND THE OTHER GIFTS IN THE STATE OF KHWARAZMSHAHS

Meryem DOYGUN GÜNAYDIN*

ÖZ

Yûsuf Has Hâcib Türk kültürünün en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilen eseri Kutadgu Bilig'de hükümdarların sahip olması gereken en üstün erdemlerden birinin cömertlik olması gerektiğini söyler. Beylerin ülkesinin genişlemesi, maiyetindekilerin kendisine sadakatle hizmet etmesi, adının dünyaya yayılması ve kendisinden övünçle bahsedilmesi için cömert olmasını tavsiye eder. Bu cömertlikler ise yaptıkları aynî ve nakdî ihsanların, in'âmın, iyiliklerin, dağıttıkları bahşişlerin ve hediyelerin çokluğu ile belirlenirdi. Hanedan mensupları, devlet erkânı, ilim irfan sahipleri, elçiler ve misafirler, yabancı devlet görevlileri, ordu mensupları, tebaa, fakirler ve ihtiyaç sahibi herkes bu lütuflardan nasibini alırdı. Hatta kimi zaman bu lütuflar hazinelerin zenginliğini gösterme ve şanın yürümesi için “bir gövde gösterisine” dönüşürdü. Yabancı hükümdarları ve elçileri karşılama merasimleri, gösterişli hil'âtler, keselerce altınlar ve nakit paralar, en nadide kumaşlar, kıymetli mücevherler, cins atlar ve daha niceleri bunun önemli bir parçasıydı.

Büyük bir Türk-İslam hanedanı olan Hârezmşahlar da (1097-1231) bu in'âm ve ihsanlardan hali değildi. Hârezmşah hükümdarları devletin en zor zamanlarında ve hatta Moğol istilası sırasında dahi ihsanlarda bulunmaya devam etmişlerdi. Ahlat muhasarası sırasında devlet maddi sıkıntıya düştüğü halde halife tarafından Celâleddin Hârezmşah'a gönderilen elçiler adına düzenlenecek ziyafetler için belirlenen 1000 dinarı az bulan sultanın bunu 2.500 bin dinara yükseltmesi bu cümledendir. Bu zamanda hediyelerin çeşitliliği ve değerinin gösterilen itibar derecesine göre değiştiği görülür. Örneğin Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad tarafından gönderilen elçilerle İsmâîliler tarafından gönderilen elçilere aynı muamele gösterilmemiştir. Ayrıca *Hârezm'in konumu, canlı ticaret merkezleri ve uluslararası pazarlarda hatırı sayılır bir konumda olması ihsanların niteliğini ve niceliğini belirlemede önemli bir unsur olarak görülür*. Nitekim bu pazarlarda görülen eşi benzeri görülmemiş kunduz ve samur kürkleri, kazz-ı Hitâî, kırmızı ipek türünden kumaşlar, ibrişimler, cins Türk ve Tatarî atları Hârezmşahlar'ın in'âm ve ihsanlarının önemli bir kısmını oluşturuyordu. Çalışmanın ilgilendiği bir diğer husus

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: meryemdoygunn@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8456-5022, Ağrı, Türkiye.

ise Hârezmşah sultanlarına ve maiyetindekilere yabancı devlet hükümdarları tarafından verilen aynî ve nakdî ihsanlar ve çeşitli hediyelerdir. Bunlar arasında Cengiz Han'ın Muhammed Hârezmşah'a gönderdiği hediyeler içerik ve gönderiliş amacı olarak en dikkat çekicileridir. Bu çalışma her iki durumu da Hârezmşahlar özelinde değerlendirme ve müelliflerin eserlerinde tespit edilen örnek olaylarla tarihi gerçekliği ortaya koyma gayesi taşımaktadır. Yine bu çalışma Hârezmşahlar zamanında görülen in'âm ve ihsan örneklerinin tamamını ihtiva ettiği iddiasından uzaktır.

Anahtar Kelimeler: *Hârezmşahlar, Haricî Devletler, In'am, İhsan, Hediye*

ABSTRACT

Yusuf Has Hacib, in his work Kutadgu Bilig, which is considered one of the most important sources of Turkish culture, says that one of the highest virtues that rulers should have is generosity. He advises rulers to be generous so that their realms expand, their entourage serve him faithfully, his name spreads throughout the world, and he is proudly mentioned. This generosity was determined by the abundance of in-kind and monetary favors, the tips and gifts they gave. Members of the dynasty, state dignitaries, scholars, ambassadors and guests, foreign government officials, members of the army, subjects, the poor and everyone in need would get their share of these blessings. Sometimes these blessings even turned into "a show of strength" to show the richness of the treasures and to walk the glory. Ceremonies of welcoming foreign rulers and ambassadors, flamboyant khil'ats, bags of gold and cash, the rarest fabrics, precious jewels, breed horses and many more were an important part of this.

The Khwarazmshahs (1097-1231), a great Turkish-Islamic dynasty, were not in this state of faith and benevolence. Khwarazmshah rulers continued to make benevolence even during the most difficult times of the state and even during the Mongol invasion. Although the state fell into financial difficulties during the siege of Akhlat, the sultan, who found 1000 dinars set for the banquets to be organized on behalf of the ambassadors sent to Celaleddin Khwarazmshah by the caliph, increased it to 2500 dinars. For example, the ambassadors sent by the Anatolian Seljuk Sultan Alaeddin Keykubad and the ambassadors sent by the Ismailis were not treated the same. In addition, the location of Khwarazm, its lively trade centers and its considerable position in international markets are seen as an important factor in determining the quality and quantity of the grants. As a matter of fact, the unprecedented beaver and sable furs, kazz-ı Hitaî, red silk type fabrics, threads, breed Turkish and Tatar horses, which were seen in these markets, constituted an important part of the gifts of the Khwarazmshahs. Another issue that the study is interested in is the in-kind and cash grants and various gifts given to the Khwarazmshah sultans and their entourage by foreign state rulers. Among these, the gifts sent by Genghis Khan to Muhammed Khwarazmshah are the most remarkable in terms of content and purpose of sending. This study aims to evaluate both situations specific to Khwarazmshahs and to reveal the historical reality with the case studies determined in the works of the authors. Again, this study is far from the claim that it contains all the examples of beneficence seen in the time of Khwarazmshahs.

Key Words: *Khwarazmshahs, External States, Generosity, Beneficence, Gift*

Giriş

Kadim zamanlardan itibaren devlet kurumunun var olduğu her coğrafyada ve kültürde, devletin bekasını tesis etmek için farklı tarzlarda da olsa çeşitli uygulamalarda bulunduğu görülmüştür. Devlet yöneticilerinin etrafındakilere in'âmları ve gösterdikleri lütuflar bu gerekliliğin bir tezahürüdür. Amacı, içeriği ve uygulanışı değişse de her devlet kendi kültürü çerçevesinde in'âm ve ihsanlara sahiptir. İhtiyatla “devlet akli” bunu gerektirir diyebiliriz. Bu uygulama her devletin kendi tarihi içinde yerini bulmuştur. Türk-İslam devletlerinde ise “Türk hâkimiyet telakkisi” ile mezcedilmiş ve özgün halini bulmuştur. Öyle ki bu anlayış doğrultusunda Türk beylerinden üstün ahlaki vasıflara sahip olması beklenmiş ancak bu vasıfları taşıyan birinin devlete layık olduğuna inanılmıştır. Erdem sayılan önemli vasıflardan biri de cömertliktir. Devletin başında bulunanların eli açık, cömert, maiyetindekilere lütuflarda bulunan, biriktirdiği hazineleri dağıtan, yedirip, içirip, giydiren biri olması beklenirdi. Bu cömertlik en başka tebaanın devlete bağlılığı ve sadakati için gerekti.¹ Hükümdar, maiyetindekilerin kendisine sadakatle hizmet etmesi için onları in'âm ve ihsanlarıyla teşvik etmeliydi. Özellikle ordunun devlete itaati ve hizmetlerinin devamı için teşvik unsuru bu lütuflardı. Bu lütuflar aynı zamanda hükümdarın gönül kazanma, şanını yayma, etrafındakilerle iş birliğini kuvvetlendirme, taraftar kazanma, devletlerarası münasebeti tesis etme ve sağlamlaştırma, devletin müreffehliğini ve hazinelerinin zenginliğini gösterme gibi menfaatlere de hizmet ederdi. Bu in'âm ve ihsanlar hangi amaçla verilirse verilsin esas olan bu uygulamanın hükümdarlığın bir âdeti ve devlet geleneği olduğudur.

Büyük Selçuklulardan sonra İran ve Hârezm bölgesinin en güçlü siyasi teşekkülü haline gelen Hârezmşahlar da maiyetindekilerle aralarında böyle bir bağ kurmuşlar ve devletin en zor zamanlarında dahi in'âm ve ihsanlarıyla bu devlet geleneğini devam ettirmişlerdir. Yalnız hükümdarlar in'âm ve ihsanlarda bulunmazlar hanedan mensupları ve devlet erkânı da gücü nispetince etrafındakilere lütuflarda bulunurlardı. Öyle ki Hârezmşahlar zamanının meşhur tarihçisi ve Sultan Celâleddin'in münşisi Nesevî, sultanın veziri Şerefülmülk'ün çok cömert olduğu ve etrafındakilere daima hediyeler ve paralar dağıttığını söyler.² Hatta bu ihsanlar kimi zaman ihsanda bulunanı maddi zorluğa sürüklese de devam ederdi. Zira itibarın devamı ve intisabın kuvveti için devlet içinde bulunduğu güç durumu dahi görmezden gelebilirdi. Yabancı devlet hükümdarları ile elçilerinin layıkıyla ağırlanması ve bu muamelede tasarrufun göz ardı edilmesi devletin gücüne dair bir mesajdı. Devletlerarası münasebetlerde in'âm ve hediyeler bilhassa paha itibarıyla çok yüksek ve değerli olanlardan seçilir ve özenle hazırlanırdı. Nitekim taraflar arası bilgi edinmenin bir yolu da bu hediyeleşmeler idi. Sultan Muhammed Hârezmşah'ın ülkesinden Cengiz Han'ın yanına giden tüccarların mallarının hanın karşısına çıkarılacak kadar kıymetli olması ve Cengiz Han'ın da buna mukabil kendi hazinesindeki en değerli

¹ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1974, s. 155-156.

² Şihâbüddîn Muhammed Hurendizî Zeyderî Nesevî, *Siret-i Celâleddin Mengüberni*, (Tsh. Mücteba Minovî), Tahran 1365, s. 262.

kumaşları, cevherleri ve diğer nefis eşyaları tüccarların önüne sermesi³ devletlerin ilk temasında bilinçli bir davranıştı. Öyle ki müellif İbn Arapşah'ın bu temaşa sırasında, “Çin memleketinin ve Kısra'nın hazinelerinde bulunan türlü türlü emtiadan tüccarların hayretler içinde kaldığı” sözleri bu durumu daha iyi anlatır.⁴

Bu çalışma aynı zamanda Hârezmşah sultanlarına ve maiyetindekilere gelen in'âm ve hediyeleri de konu edinmektedir. Bu konuda müelliflerin kaynaklarında tespit edilen örnekler bir hayli fazladır. Bilhassa devletlerarası münasebetler sırasında görülen hediyeleşmeler ve diplomatların ağırlanması sırasındaki muameleler etrafında şekillenen bu örnekler Ortaçağ devletlerinin teşrifat usullerine dair de bilgi verir. Hârezmşahlar kuruluşundan yıkılışına kadar Gurlular, Karahıtaylar, Selçuklular, Moğollar, Abbâsiler ve İsmâîlîler gibi Ortaçağ'ın güçlü devletleriyle münasebet tesis etmiş ve kimi zaman müttefik kazanma, kimi zaman muhababını tanıma ve bazen de güç gösterisi gibi çeşitli amaçlarla bu “diplomasi aracını” göz önünde tutmuşlardır. Dönemin büyük devletleri de “devlet olmanın gereğince” hemen hemen aynı niyetlerle Hârezmşahlarla bir bağ kurmuşlardır. Devletlerarası bu in'âm ve ihsanların bir diğer önemi, bazı durumlarda taraflar arası ilişkilerin gidişatına göre şekillenmiş olmasıdır. İlişkilerin çıkmaza girdiği anda karşılıklı gönderilen elçilere gösterilen izzet ve ikram ve taltifinde gözle görülür değişiklikler yaşanmış, ilişkilerin iyi olduğu zamanlara kıyasla daha az itibar gösterilmiştir. Nitekim Abbâsî Halifesi Nâsır Lidînillâh tarafından Sultan Muhammed'e Bağdat'a yönelik askerî harekâtını durdurması niyetiyle gönderilen Şeyh Şihâbeddin Sühreverdi'ye, bazı müelliflerin kaydına göre, sultanın iyi muamelede bulunmaması, hatta oturmasına izin vermeyip ayakta bekletmesi ve şeyhin selamını almaması bu cümledendir.⁵ Dolayısıyla devletlerarası münasebetlerde hediyeleşme, gösterilen izzet ve ikram, in'âm ve ihsanlar aynı zamanda bir mesaj ihtiva ediyordu.

Çalışmanın ilk bölümünde Hârezmşahlar'ın maiyetindekilere verdikleri in'âm ve ihsanlar ikinci bölümünde ise Hârezmşahlar'a gönderilen hediyeler, maiyetindekilere gösterilen izzet ve ikram, verilen in'âm konu edilmiştir. Her iki durumu da değerlendirmeye almaktaki amaç, mukayese yapabilmek ve bu kavramlar üzerinden farklı mekanlar ve kültürlerde de olsa bir tarihî hakikati ortaya koymaktır.

Hârezmşahlar Tarafından Verilen İn'âm, İhsan ve Diğer Hediyeler

³ Atamelik b. Muhammed Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ-yi Cüveynî*, (Tsh. Muhammed b. Abdulvahab Kazvîni), Tahran 1387, s. 167; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, (Tsh. Behmen Kerîmî), Tahran 1387, s. 342; Muhammed b. Alî b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Tsh. Mîr Hâşim-i Muhaddis), Tahran 1363, s. 233; Ebü'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C. II., Ankara 1999, s. 481-482; Ahmet Tetevî-Asîf Han Kazvîni, *Târîh-i Elîfî*, C. V, Tahran 1382, s. 3668; Abdullah b. Fazlillâh Vassâf, *Târîh-i Vassâfî'l-Hazret*, (Tsh. Ali Rızâ Hâciyân Nejdâ), C. IV., Tahran 1388, s. 385.

⁴ İbn Arapşah, *Fakihet el Hulefa (Cengiz Han Kısmı)*, (Çev. Şerafettin Yaltkaya), İstanbul 1920, s. 24-25.

⁵ Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, (Tsh. Cemşid Kiyânfer), C. VII., Tahran 1380, s. 3336; Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn el-Hüseynî Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, (Mkd. Celâleddîn-i Hümâyî), C. II., Tahran 1380, s. 328; Muslihüddîn Muhammed Lârî, *Mir'âtü'l-Edvar ve Mir'âtü'l-Ahbar*, (Tsh. Seyyid Celil Sagrevaniyan), C. I., Tahran 1393, s. 439.

Kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürede Hârezmşahlar tahtına sırasıyla Kutbüddin Muhammed, Atsız, İl Arslan, Alâeddin Tekiş, Alâeddin Muhammed ve Celâeddin Mengübertî geçmiştir. Hârezmşahlar'ın kurucusu ve Selçuklular adına bölgeyi fiilen yöneten ilk Hârezmşah Kutbüddin Muhammed (1097-1128) olup kaynaklarda icraatları ile ilgili tafsilatlı malumat bulunmamaktadır. Ancak kaynaklar âlimleri, edipleri ve şairleri himaye ettiği ve hoşgörü ve adaletle hükmettiği hususunda ittifak halinde görülürler. Hatta adaleti ve hoşgörüsü ile İranlı şair Muizzî'nin (ö. 518-521/1124-1127 arası) ve ünlü müfessir Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) takdirini kazanmıştır.⁶ İn'âm ve ihsanları ile ilgili bilinen en kesin bilgi, her yıl Büyük Selçuklu Sultanı Sancar'ın sarayına gidip önceden tayin edilen Hârezm vergisini ve envayı çeşit hediyeleri takdim etmesidir.⁷

Kutbüddin Muhammed'in ölümünden sonra Hârezmşahlar tahtına oğlu Atsız (1128-1156) geçti. Merhametli ve şefkatli bir yönetici olması hasebiyle Hârezm ahali tarafından çok sevilir ve kaynaklar ondan “melik-i âdil” olarak bahsederdi.⁸ Atsız da tıpkı babası Kutbüddin Muhammed gibi ilim irfan sahiplerini, edipleri ve şairleri etrafında toplamış onlara fevkalade saygı göstermiş, izzet ve ikramlarda bulunmuştur. Ulemaya gösterdiği bu ihtimam müelliflerin kaynaklarına da yansımış Zemahşerî Mukaddimetü'l-Edeb eserinde Atsız'dan “cömertliğinin geniş gölgesi âlimleri kaplayan, sonsuz ihsanlar ile onları doyuran ve iyiliklerini onlar üzerine bir yağmur gibi yağdıran” hükümdar diye bahsetmiştir.⁹ Müellif İbnü'l-Esîr de benzer şekilde Atsız'ın tebaasının menfaatlerini gözetken, mallarına tasallut etmeyen ve onlara daima lütuf ve ihsanlarda bulunan bir hükümdar olduğunu söyler.¹⁰ Atsız'ın cömertliğinden en çok nasibini alanlar arasında Fars şairi ve Atsız'ın Dîvân-ı inşâ reisi Reşîdüddin Vatvât (ö. 573/1177) vardır. Vatvât, Atsız için pek çok methiyeler ve kasideler yazmış ve daima onun himayesinde kalmış, sadakati ve ilmi gereği Atsız da kendisine ziyadesiyle ihtimam göstermiş ve sonsuz lütuf ve ihsanlarda bulunmuştur.¹¹

Atsız'ın cömertliği devletlerarası münasebetlerde de görülmüş Karahıtaylar ve Büyük Selçuklular gibi devrin önemli büyük devletleri ile kurduğu ilişkilerde gönderdiği hediyeler ile bir devlet geleneğini devam ettirmiştir. Ancak bunlardan bir tanesi gönderiliş amacı ile farklılık arz eder. Atsız saltanatının ilk yıllarında Sultan Sancar'a sadık bir tabi olarak hareket etmiş ancak daha sonraları bağımsızlık temayülü ile Sancar'a isyan etmiştir. Buna mukabil Sancar da Hârezm'e üç defa sefer düzenlemiş her defasında Atsız'a galebe çalmıştır. Bu yenilgilerinden sonra Atsız her defasında sultana bol ve kıymetli hediyeler göndererek sultandan özür dilemiş ve ona tabiiyet bildirmiştir.

⁶ Abdülkerim Özyayın, “Kutbüddin Hârizmşah”, *DİA.*, C. XXVI., Ankara 2002, s. 485.

⁷ Cüveynî, a.g.e., s. 357; *Târih-i Elfi*, C. IV, s. 2924; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, Ankara 2000, s. 44; İsmail Hasan-zâde, *Târih-i İrân der Ahd-i Hârezmşahîyan*, Tahran 1392, s. 47; Aydın Taneri, “Hârizmşahlar”, *DİA.*, C. XVI., İstanbul 1997, s. 229.

⁸ Faruk Sümer, “Atsız b. Muhammed”, *DİA.*, C. IV., İstanbul 1991, s. 92. Cûzcânî Atsız'ın tabiatında adalet ve iyiliğin olduğunu, fazilet, ilim ve hünerden tam nasibini aldığını söyler. Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Tsh. Abdülâyî Habîbî), C I, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1389, s. 299.

⁹ Zekerîya Kitapçı, *Orta Asya Türklüğünün Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri*, Konya 2004, s. 219.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Trc. Ahmet Ağırakça vd.), C. IX., İstanbul 2016, s. 254.

¹¹ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi I*, (Çev. Necati Lugal), İstanbul 1977, s. 131.

Sancar'ın III. Hârezm seferinde şehrin düşeceğini anlayan Atsız, sultanın yanındaki emîrlere oldukça kıymetli hediyelere yollayarak sultanın affını istemiştir.¹² Bu örnekte hediyelerin aynı zamanda “birine yaranma”, “sulh yolunu açık tutma” gibi menfaatlerle de verildiği dolayısıyla devletlerarası ilişkilerde “özür aracı” olarak da kullanıldığı görülmüştür. Yine bir defasında Sultan Sancar tarafından “müşerref in’âmlar ve teşrifatlarla” gönderilen elçi Atsız'ın hüsnü nazarına nail olmuş, onun katında izzet ve ikram görmüş ve pek çok hediyelerle geri gönderilmiştir.¹³ Atsız Karahıtaylara da benzer amaçlarla çeşitli hediyeler göndermişti. Hârezm topraklarına Karahıtaylar'ın hücumları sonucu sulha mecbur kalan Atsız Karahıtaylara hediyeler göndermişti.¹⁴ Atsız'ın bu girişimi tıpkı Sultan Sancar'da görüldüğü gibi diplomatik ilişkilerde muhatabından yetersiz kaldığı zamanlarda açığa çıkan bir “af dileme biçimi” ve “kendini ve devletini emniyete alma yolu” gibi durmaktadır.

Atsız'ın ölümü ile Hârezmşahlar'ın başına oğlu ve veliahdı İl Arslan (1156-1172) geçmişti. Onun saltanatı birbirinden farklı iki davranış ile başlar. Bunlardan ilki kendine muhalif bir grubu ortadan kaldırmak diğeri ise emîrlerin ve askerlerin ıktalarını ve maaşlarını artırmaktı.¹⁵ Kafesoğlu, İl Arslan'ın bu davranışını “böylece kanla başlayan Hârezmşahlığını gayr-i memnunları hoşnut etmek suretiyle sağlamlaştırdı” diye yorumlar.¹⁶ İn’âm ve ihsanların kimi zaman taraftar toplama ve maiyetindekilerin sadakatle hizmet etmesi için dağıtıldığı bir hakikattir. İl Arslan iktidarını sağlamlaştırmak, tevkif ve katl ile başlayan saltanatına karşı olası bir isyan hareketinin önüne geçmek için orduyu ve emîrleri çeşitli hediyeler, terfiler, unvanlar, ıktalar ile kontrol altına almıştı. İl Arslan sulhun sağlandığı zamanlarda da çeşitli in’âmlarda bulunmuştur. Büyük Selçuklu emîri Müeyyed Ay-aba, Hârezmşah'ın yanına Kadı Fahreddin'i elçi göndererek adına hutbe okutup sikke kestireceğini bildirmişti. Buna mukabil İl Arslan elçiyi çok iyi karşılamış, “ona kıymetli hil’atlar giydirmiş, şahane hediyeler vermiş ve onu pek çok hediye, altın ve gümüşle süslenmiş güzide rahvar atlar ve hazinesindeki diğer hediyelerle göndermişti.”¹⁷ İn’âmlar bazı durumlarda ittifak tesis etme aracı olarak görülmüştür. İl Arslan'ın eşi Terken Hatun, oğlu Sultan Şah'ı Hârezm tahtına geçirmek için Alâeddin Tekiş'e karşı Müeyyed Ay-aba ile ittifak kurmanın yollarını aramış ve bunun için kendisine nefis mücevherler ve çeşitli zahirelerden oluşan hediyeler göndermişti.¹⁸ Görüldüğü üzere ittifak kurmak ve iktidarını sağlamlaştırmak kimi zaman maddi fedakârlıklar gerektirmiştir.

¹² Cüveynî, a.g.e., s. 360.

¹³ Cüveynî, a.g.e., s. 363.

¹⁴ Kafesoğlu, a.g.e., s. 54.

¹⁵ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 354; Cüveynî, a.g.e., s. 366; Mîrhând, C. VII., s. 3290; Ayrıca bkz; *Târih-i Elfî*, C. V, s. 3149, 3153.

¹⁶ Kafesoğlu, a.g.e., s. 73.

¹⁷ Sadruddîn Ebu'l-Hasan ‘Ali b. Nâsır b. ‘Ali Hüseyinî, *Zübdetü't-tevârîh: Ahbârü'l-ümerâ' ve'l-mülûki's-Selcûkiyye*, (Mkd. Muhammed Nüreddin), Tahran 1380, s. 185-186.

¹⁸ Cüveynî, a.g.e., s. 370; Mîrhând, C. VII., s. 3294; İbnü'l-Esîr, C. IX., s. 379.

İl Arslan'dan sonra başa geçen Alâeddin Tekiş (1172-1200) dönemi Hârezmşahlar'ın her anlamda yükselişe geçtiği bir zamandı. Kaynaklar Tekiş'ten merhametli, adil, güzel ahlaklı, edip, şair ve âlimleri himaye eden bir hükümdar olarak bahseder.¹⁹ Hârezm tahtına oturduğunda âdet olduğu üzere bilhassa şairlere ayrıca halka ihsanlarda bulunmuş ve onun zamanında şairler kıymetli hediyeler ve in'âmlarla onurlandırılmıştı.²⁰ Tekiş kendisine tabiiyet arz eden ve kendisiyle birlikte hareket edenlere karşı da ihtimam göstermiş, ihsanlarda bulunmuştur. Nitekim Kıpçaklardan Alp Kara, Tekiş'in hizmetine girmiş ve oğlunun da aralarında bulunduğu bir grubu huzuruna göndererek hizmete hazır olduğunu bildirmiş, Tekiş de gelenlere ziyadesiyle izzet ve ikramda bulunmuş, onları layık teşrifat ve hil'atler ile geri gönderilmiştir.²¹ Tekiş iyi niyetlerle gelen misafirleri ve elçileri gösterdiği itibar derecesine göre ağırlar ve buna münasip hediyeler verirdi. Mâzenderan İsfahbed'i Hüsâmüddeve Erdeşîr tarafından gönderilen elçilere ihsanlarda bulunur onlara Hıta giysileri, gulamlar ve rahvar atlar takdim ederdi. Müellif İbn İsfendiyâr Mâzenderan'dan sultanın yanına gelen her elçinin Hıta, Gur ve diğer meliklerin elçilerinden daha yukarıda olduğunu kaydeder.²² Hârezmşahlar zamanında elçilerin ve in'âmın gelip gittiği Abbâsî hilâfet ile münasebetler devletin kuruluşundan itibaren başlamış ancak zaman zaman bu münasebetler yerini askerî harekâtlara bırakmıştır. Ancak Tekiş'in iktidarının ilk yıllarında halifelik ile münasebetler olumlu yönde seyretmiş Bağdat'tan gelen elçiler hürmetle karşılanmıştır. Halife Nâsır tarafından Hemedan'a Tekiş'in yanına gönderilen elçi heyeti ve heyetin başkanı Nizâmiye Medresesi'nin müderrislerinden Şafii fakih Mücîrüddîn Ebû'l-Kasım el-Bağdâdî, Tekiş tarafından ihtiramla karşılanmış, elçinin ayağının altına birkaç kat atlas serdirmiş, başına altınlar saçmış, karşısında hürmeten ayağa kalkmış ve her türlü tazim şartlarını yerine getirmişti.²³ Abbâsî halifesi tarafından gönderilen elçiler Hârezmşahlar için ayrı bir önem taşıyordu zira Hârezmşahlar halifenin kendilerini tanımalarını ve Selçukluların sahip oldukları hakları kendileri için de istiyorlardı. Bu sebeple saltanatın ilk yıllarında hilafet merkezinden gelen elçilere fevkalade hürmet edilmiş ancak diplomatik ilişkilerin yerini savaşa bırakmasıyla elçiler eski zamanlara nispeten daha az itibar görmüşlerdir.

Taraflar arası sulhun tesis edildiği zamanlarda da karşılıklı hediyeler verilmiş ve ihsanlarda bulunulmuştu. Tekiş, kardeşi Sultan Şah ile taht mücadelesini kazanmış aralarında barış yapılması kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine Tekiş kardeşine dostluk ve barış hediyesi olarak Câm, Bâherz ve Zîr-i Pil şehirlerini vermiş, Sultan Şah da ağabeyine yanında tutuklu bulunan Tekiş'in maiyetinden Seyfüddin Merdanşîr, Şihâbüddin Mesud ve Bahâüddin Muhammed Bağdâdî'yi teşrifat ve hil'atlerle geri göndermişti.²⁴ Bir şehri ele geçirdikten sonra oranın halkına ihsanlarda bulunmak ve bu suretle gönülleri hoş

¹⁹ Meryem Gürbüz, "Tekiş", *DİA.*, C. XL., İstanbul 2011, s. 365.

²⁰ Cüveynî, a.g.e., s. 378-379.

²¹ Bahâeddin Muhammed b. Müeyyed Bağdâdî, *et-Teveşşül ile't-Teressül*, (Tsh. Ahmed Behmenyar), Tahran 1384, s. 158.

²² İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, (Tsh. Abbas İkbâl Âştîyânî), C. II., Tahran 1386, s. 131, 137.

²³ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, (Çev. Ahmed Ateş), C. II., Ankara 1999, s. 354-355.

²⁴ Cüveynî, a.g.e., s. 377; Kafesoğlu, a.g.e., s. 112.

tutmak bir devlet geleneği haline gelmişti. Tekiş de Irak Selçuklularının payitahtı Hemedan'da tahta oturunca (1194) ilk iş olarak, yaptırdığı köşkte kabul merasimi düzenlemiş ve halkın dertlerini dinlemişti. Bundan başka Hemedan'ın ileri gelenlerini ve imamlarını in'âm ve ihsanlarla onurlandırmış, Hemedan imamları da kendisine sarık ve cübbelerini göndermişti.²⁵ Hemedan imamlarının bu davranışı tabiiyet bildirme yolu ve tam teslimiyet emaresi olarak görülebilir. Zira yeni hükümdara karşı itaat kendilerini emniyete almanın önemli bir yoluydu.

Tekiş'ten sonra Hârezmşahlar'ın tahtına Alâeddin Muhammed (1200-1220) geçmiş ve onun zamanında devlet çok geniş sınırlara ulaşmış, Karahıtaylar ve Gurlular gibi zamanın güçlü devletleri ortadan kaldırılmıştır. Muhammed Hârezmşah zamanı da in'âm ve ihsanların, devletlerarası hediye teatisinin bol olduğu bir dönemdir. Öyle ki müellif İbnü'l-Esîr kendisinden âlimlere çok ikramda bulunup onları seven, hediyeler veren ve koruyan bir sultan olarak bahseder.²⁶ Türk devlet geleneğinde aman dileyene kılıç kalkmaz, şefaata isteyene zulmedilmezdi. Muhammed Hârezmşah'ın saltanatının ilk yılları Horasan'da çıkan karışıklıkları bastırmak ve Gurlular devletini kontrol altına almakla geçmişti. Horasan'a yürüyen (1201) sultan Şadiyah şehrini kuşatarak saldırılarda bulunan Gurlular'a galebe çalmış, şehirdekiler durumun kendi aleyhlerinde olduğunu anladıklarında şeyhleri ve ulemayı sultandan af dilemeye göndermişlerdi. Sultan Muhammed yaptıkları kötülüklerle rağmen şefaata göstererek onları pek çok hil'at, para ve sayısız mallarla Gur sultanının yanına göndermişti.²⁷ Ayrıca Belh emîri İmâdüddin Ömer de Hârezm sultanına mukavemet göstermiş ancak teslim olmaktan başka bir fayda göremeyince aman istemiştir. Sultanın huzuruna çıktığı vakit beklediğinden çok itibar ve ihtiram görmüş ve kendisine hil'at verilmişti.²⁸

Sultan Muhammed kendisine bağlılık arz eden ve iyi hizmetlerde bulunan idarecilere de çeşitli ihsanlarda bulunmuştur. Nitekim Herat valisi Hüseyin b. Harmil bu cümleden olup sultan kendisine bağış ve ihsanlarda bulunmuş, kendisine muayyen iktanın yanı sıra 250 bin dinar Rûknî altını vermişti.²⁹ Tekiş zamanından itibaren devlete yüksek faydalarda bulunan Nişâbur kadı askeri Sadrüddin Cendî de sultanın lütuflarına mazhar olmuş, kendisine değerli bir hil'at, rahvar ester, saht³⁰ ve kıymetli bir serefsar³¹ verilmiş aynı zamanda kardeşleri, vekilleri ve naiblerinden 20 kişi de saltanat hil'ati giymişti.³²

²⁵ Râvendî, a.g.e., s. 345.

²⁶ İbnü'l-Esîr, C. X., s. 223.

²⁷ Cüveynî, a.g.e., s. 397; İbnü'l-Esîr, C. X., s. 49.

²⁸ Cüveynî, a.g.e., s. 410; Kafesoğlu, a.g.e., s. 163.

²⁹ Cüveynî, a.g.e., s. 412.

³⁰ ساخت Zırhlı bir gaşiye. Bkz. Nesevi, *Celâlüttin Harezemşah*, (Çev. Necip Asım), İstanbul 1934, s. 26. Eskiden atın eyeri, askerî teçizat anlamına geldiğine dair bkz; <https://www.vajehyab.com/?q=ساخت&t=like&s=8> (Erişim Tarihi: 29.04.2023)

³¹ سرافسار (افسار) Binek hayvanların ve atın kafasına takılan dizgin. <https://www.vajehyab.com/dehkoda/سرافسار> (Erişim Tarihi: 29.04.2023) Nesevî'nin Türkçe tercümesinde bir tür sarık olarak geçer. Nesevî, tercüme, s. 26.

³² Nesevî, a.g.e., s. 43.

Sultan Muhammed zamanında verilen bir hediye amacı itibariyle oldukça ilginç ve sultanın verdiği diğer hediyelerden farklıdır. Sultan Muhammed Cengiz Han tarafından kendisine gönderilen Mahmud Harezmî, Yusuf Kenka-i Otrarî ve Ali Hâce-i Buharî adlı üç Müslüman elçi ile görüşmesini tamamladıktan sonra geceleyin diğerleri olmadan Mahmud Harezmî ile ikinci bir görüşme yapmış, kendisinden Cengiz Han ve ülkesi hakkında bilgiler istemişti. Elçiye doğru bilgiler verdiği takdirde büyük ihsanlarda bulunacağına söz vermiş ve bilekliğinden çıkardığı kıymetli mücevher ile bu sözünü teyit etmişti.³³ Sultanların verdikleri in'âm ve gösterdikleri lütuflar kimi zaman kendi menfaatlerine uygun bir işin halli için gerekli görülmüştür. Maddi fedakarlıklar yüksek faydalar sağlayacağı düşünülen durumlarda görmezden gelinebilirdi. Savaş esirlerine iyi muamele etmek ve onların canını, malını ve ırzını korumak İslam sultanının önemli bir vazifesi idi. Sultan Muhammed Gur sultanı Şihâbüddin'in ölümünü haber alınca Hârezm Kapısı önünde esir ettiği Gurluları hapisten çıkarmış onlara hil'atler giydirmiş ve para vermişti.³⁴ Hârezmşah sultanlarının af ve ihsanı teşvik etmeye yönelik bu tür faaliyetleri oldukça fazladır. Düşmanlık yapanlar dahi çoğu kez sultanın affına ve ihsanlarına mazhar olmuştur.

Sultan Muhammed zamanında bir başka dikkat çekici ihsan ve in'âm örneği ise Hz. Peygamber'in Ravza-i Mutaharrası'nın hizmetçilerinden birine yöneliktir. Hârezm'e gelen bu kişi sultanın huzuruna çıkınca sultan kendisini ayakta karşılamış, elini tutup yüzüne sürmüştü ona hoş muamelede bulunup bol nafakalar vermişti.³⁵ Ehl-i Beyte, sahabilere, Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunanlara ihtiram, izzet ve ikram İslam sultanlarının en gönüllü hizmeti idi. Bu hizmeti layıkıyla yerine getirmek âdeta kulun Rabbine bir ibadet şekliydi.

Sultan Muhammed savaş sırasında yararlılıklar gösteren Hârezm emîrleri, komutanları ve askerlerini de mükâfatlandırmış, ihsan ve in'âm ile onları teşvik etmiştir. Sultan Muhammed, Cengiz Han'ın orduları ile ilk sıcak temas sonucu Semerkand'a döndükten sonra emîrlere hil'atler dağıtmış, onların ıktalarını artırmış ayrıca savaş sırasında sebat gösteren Buci Pehlivan'a Kutluğ Han ve Oğul Hâcib'e İnanc Han lakabı vermişti.³⁶ Sultan Muhammed'in "askerî yetenekleri karşısında hayranlığını ve şaşkınlığını gizleyemediği" bu düşman karşısında maiyetindekileri teşvik etmek, onların mukavemetini daim kılmak ve kendisine sadakatle hizmet etmeleri için de maddi faydalarda bulunduğu ihtimali uzak değildir. Sultan Muhammed fani dünyadan ümidini kestiği anda yine maiyetindekilere ihsanlarda bulunmaya devam etmişti. Hayatının son günlerini geçirdiği Âbeskûn

³³ Nesevî, a.g.e., s. 49-50. Ayrıca bkz; Mîrhând, C. VIII., s. 3830; Muhammed Lârî, C. II., s. 650; *Târih-i Elîfî*, a.g.e., s. 3667; Hasanzâde, a.g.e., s. 175; Barthold, a.g.e., s. 422.

³⁴ İbnü'l-Esîr, C. X., s. 49.

³⁵ İbnü'l-Esîr, C. X., s. 223-224.

³⁶ Nesevî, a.g.e., s. 18.

adalarında yanında bulunan ve hizmetini gören, yiyecek, at ya da istediği diğer şeyleri getirenlere muteber ıktalar, yüksek rütbelere ve araziler vermiştir.³⁷

Babası Alâeddin Muhammed'den sonra devletin başına geçen Celâleddin Hârezmşah (1220-1231) Hârezmşahlar'ın son sultanıdır. Onun zamanı daima etrafındaki devletlerle çetin mücadele ile geçmiştir. Kaynaklarda umumiyetle cesareti, kahramanlığı ve devleti için yaptığı fedakarlıklarla anılsa da tıpkı selefleri gibi o da in'âm ve ihsanlarıyla etrafındakileri hoşnut etmiştir. Sultan Celâleddin saltanatı boyunca kendisine sadakati daima ödüllendirmiş ve ihaneti ise cezalandırmıştı. Moğollara karşı devletini ihya etmek ve asker toplamak için mücadele verdiği bir sırada Nişâbur'dan Kirman sahibi Müeyyedülmülk'ün Zevzen'de yaptırdığı Kahire Kalesine ulaştığında kale hazinesindeki nakitlerden bir kısmını istemiş ve onu kendisine sadakatle hizmet eden askerlere dağıtmıştır.³⁸ Yine sultan Moğollara karşı İsfahan Savaşı'nda (1228) vazifelerini layıkıyla yerine getirmeyen ordunun ileri gelenlerini cezalandırmış savaş sırasında büyük fedakarlıklar gösteren ve sonlarını düşünmeden kendilerini tehlikeye atan emîrlikleri, komutanlıkları ve rütbelere olmayan bir gruba hil'at ve teşrif, bazılarına ise hanlıkla ilgili lakaplar vermişti.³⁹

Sultan Celâleddin devletin ortadan kalktığı, Hârezm ülkesinin Moğol işgali altında olduğu, ordusuz, askersiz, hazinesiz ve ailesiz kaldığı en zor zamanlarında kendisine vefa gösterip yanında kalanlara ve sadakatle hizmetlerini devam ettirenlere in'âm ve ihsanlarda bulunmuş, hizmetlerini karşılıksız bırakmamıştır. Nitekim Moğollar Hârezm ülkesini istila ettikten sonra Hindistan'a iltica etmekten başka bir çare bulamayan sultan, burada kaldığı süre boyunca etrafındakilere hizmetleri karşılığında ihsanda bulunamamış, ancak her birine Irak ve Horasan'dan ıkta vermeyi vaat etmişti. Gerçekten devletini ihya ettiği zaman sözüne vefa gösterip onlara ıktalarını dağıtmış, hatta emîrlilerinden Orhan'a da Horasan'dan ıkta vermişti.⁴⁰ Sultan Celâleddin, babası Sultan Muhammed'in son günlerinde çadırın etrafında dolaşacak at isteğini yerine getiren Melik Taceddîn Hasan'ın kadirşinaslığını da karşılıksız bırakmamış, saltanat sırası kendisine geldiğinde melike ihsanlarda bulunarak Esterâbâd'ı mülkiyetine vermişti.⁴¹

Sultan Celâleddin zamanında Anadolu Selçukluları, İsmâîlîler ve Abbâsîler gibi çeşitli devletlere münasebetler tesis edilmiş ve bir devlet geleneği haline gelen hediye ve mektup teatisi başlamıştır. Öyle ki devletlerin buhranlı zamanlarında ve maddi yetersizliğin baş gösterdiği durumlarda dahi bu devlet geleneğinden vazgeçilmemiştir. Sultan Ahlat muhasarası sırasında Bağdat'tan gelen halifenin elçilerini kabul etmiş; ancak muhasarasının uzun sürmesi sonucu şehirde erzak sıkıntısının ve kıtlığın baş göstermesi elçilerin layıkıyla ağırlanması önünde büyük bir engel olmuştu. Buna rağmen sultan hem

³⁷ Nesevî, a.g.e., s. 69; Barthold, a.g.e., s. 451. Sultan Muhammed hastalığında kendisine yardımda bulunanlara tevkiler, kılıç ve diğer hediyeler veriyordu. Kafesoğlu, a.g.e., s. 283.

³⁸ Nesevî, a.g.e., s. 91-92.

³⁹ Cüveynî, a.g.e., s. 507.

⁴⁰ Nesevî, a.g.e., s. 163.

⁴¹ Nesevî, a.g.e., s. 69.

elçilerin hoşnut kalması hem de daha fazla zora girmemek için elçilerin bir haftada ağırlanmasını ve ziyafet yerine onlara hazineден kırmızı altın verilmesini söylemişti. Maiyetindekiler yedi günlük ihtiyacı 1000 dinar olarak hesapladıklarında sultan bunun 2500 bin dinara yükseltilmesini emretmişti.⁴² Devletin ihtişamlı günlerini aratmayacak şekilde yapılan bu ağırlamalar aynı zamanda devletin içinde bulunduğu buhranlı günleri rakiplerinden gizlemenin bir yolu idi. Burada gösterilen bir eksiklik ve zafiyet devletin ekonomik gidişatına dair bir ipucu olabilirdi. Hârezmşah Celâleddin de en büyük rakibi Abbâsî halifesine karşı bu zafiyeti göstermemek adına devletin ekonomik şartlarını zorlamıştı.

Yeni ittifakların tesisi sırasında yapılan ağırlamalar ve hediyeleşmeler de bir devlet geleneği gibi görülmüştür. Celâleddin Hârezmşah'ın Yassı Çimen Savaşı (1230) arifesinde Anadolu Selçuklularını ile Eyyûbîler ittifakına karşı Erzurum meliki Rükneddin Cihan Şah ile dostluk ve yakınlık kurması sonucu verilen hediyeler bu meyandadır. Sultan Celâleddin bu ittifaktan memnuniyetini gösterecek şekilde, Cihan Şah ve maiyetindekilere yanından ayrılmadan önce 200 adet hil'at dağıttı ve gaşiyeli atlar verdi.⁴³ Sultanın müttefikine ve maiyetindekilere yönelik bu jesti ittifakı sağlamlaştırmanın bir yolu olarak görülebilir. Aynı zamanda misafirliğin sona erdiğini göstermek için de hil'atların dağıtıldığı anlaşılmaktadır.

İn'âm, ihsan vesair hediyeler yalnız sultanlar tarafından değil aynı zamanda devletin ileri gelenleri tarafından da verilirdi. Nitekim Sultan Celâleddin'in veziri Şerefülmülk bu manada nam salmış bir yöneticiydi. Müellif Nesevî vezirin çok cömert biri olduğundan ve malın mülkün onun gözünde hiçbir kıymeti harbiyesi olmadığından hatta itibarsız kimselere dahi mal dağıttığından bahseder.⁴⁴ Ancak vezir bilhassa âlimlere ve zahitlere pek çok hediye ve aylık verirdi. Vezirin bu özelliği kimi zaman suiistimale uğramış, etrafı hesapsızca dağıttığı mallardan faydalanmayı bekleyenlerle dolup taşmıştı. Bir gün fakih Şeyh Zeyneddîn Ebû Hamid Kazvînî vezirin yanına gelerek İmadeddîn Râfian'ın kızından olan çocuklarının evlenme çağında olduklarını ancak bunların çeyizini karşılamaktan aciz olduğunu söylemesi üzerine vezir, her bir kızı için Kazvin divanından 200 dinar, iki oğlu için de 100 dinar verilmesine dair menşur yazmıştı. Bu ahvali gören İmam Zeyneddîn “yaşlı babasının ve aciz annesinin ne günahı var ki, bu in'âmdan mahrum kalsın?” sorusu üzerine vezirin 100 dinarına nail olmuştu.⁴⁵ Şerefülmülk'ün cömertliği ve ölçüsüzlüğü ile açığa çıkan lütufları maiyetindekileri hoşnut etse de bu tür aşırılıkların hazineyi zora soktuğu ihtimali uzak değildir.

Vezir Şerefülmülk, yalnız kendi in'âm ve ihsanlarının azametini önemsemez aynı zamanda ağırladığı misafirlerin kendisine sunduğu hediyelerin değerini de göz önünde

⁴² Nesevî, a.g.e., s. 219. Türkçe tercümede sultanın etrafındakilere bu hususta “pintilik etmeyiniz” diye ikazda bulunduğu yazar. Nesevî, tercüme, s. 130.

⁴³ Nesevî, a.g.e., s. 199.

⁴⁴ Nesevî, a.g.e., s. 262.

⁴⁵ Nesevî, a.g.e., s. 262-263.

bulundururdu. Nitekim bir gün vezirin huzurunda bulunan Nesevî'nin aktardığına göre Sultan Alâeddin Keykubad tarafından gönderilen elçiler vezirin kaba sözlerine maruz kalmış ve teşrifat usulleri yok sayılmıştı. Müellif ise taraflar arasında dostluğun başladığı ve elçilerin gidip geldiği bir zamanda bu kabalığın sebebini sorduğunda vezirin kendisine getirdikleri hediyeleri az bulduğu ve bunların 2000 dinar dahi etmediği cevabı ile karşılaşmıştı.⁴⁶ Vezirin tavrı devletlerarası hediyeleşme geleneğinde hediyelerin değerinin misafirleri ağırlama üzerinde tesiri olduğuna dair bir işarettir. Aynı zamanda vezirin kendisine layık görülen hediyeleri az bularak bunu itibar meselesi olarak gördüğü ihtimali de uzak değildir. Nitekim devlet geleneğinde makama layık hediyeler sunmak da incelik gerektiren bir iştir.

Hârezmşahlar'a Verilen İn'âm, İhsan ve Diğer Hediyeler

Devletin sınırlarının genişlemesi ve bu doğrultuda muhtelif devletlerle münasebetlerin tesis edilmesi ile teşrifat usulleri, hediyeleşmeler, aynı ve nakdî ihسانlar daha çok ön plana çıkmıştır. Özellikle Abbâsî halifeliği, Anadolu Selçukluları, İsmâîliler ve Moğollar ile gelişen ilişkiler neticesinde elçilerin ve gelen diğer misafirlerin ağırlanması, gönderilen hediyelerin amacı ve içeriğinde dikkat çekici farklılıklar tespit edilmiştir. Münasebetlerin seyrine göre teşrifat usullerinin, verilen in'âm ve ihسانların değişikliğe uğradığı dolayısıyla bunların belirlenmesinde münasebetlerin gidişatının önemli bir payı olduğu söylenebilir.

Hârezmşah Alâeddin Tekiş zamanında Mâzenderan hâkimi İsfehbed Hüsâmüddeve Erdeşîr ile kurulan dostluk ve evlilik yoluyla tesis edilen akrabalık bağı neticesinde elçi ve hediye teatilerinin yolu açılmıştı. Her iki tarafın elçileri de gerek Hârezm'de gerek Mâzenderan diyarında layıkıyla ağırlanmış izzet ve ikramdan mahrum kalmamışlardı. Müellif İbn İsfendiyâr, Hüsâmüddeve Erdeşîr tarafından Tekiş'e gönderilen lüks eşyalar ve sefer aletlerinin Hârezm ordusunu hayrete düşürdüğünü ve o tarihte Hârezm vilayetinde böyle bir adetin olmadığını kaydeder. Örneğin İsfehbed Hârezm ülkesine ulûfe için Temîşe ve Esterâbâd ambarlarından zahireler hazırlamış, 8000 koyun 2000 öküz göndermişti. Her bir emîr için ise ayrı bir mansıp çıkarmıştı.⁴⁷ Evlilik sebebiyle oluşan hısımlık da hediyeleşme vesilesi idi. İsfehbed, Tekiş'in kızı Şah Hatun'u nikahına almak istemiş bir müddet sonra ise kızı almak için Seyyîd Cemâlüddin Ebû'l-Kasım Esterâbâd, İsfehbed Mecdüddîn Dârâ, İbrahim Şarabî ve müellif İbn İsfendiyâr'ın amcası Sadüddin Zâhidî'den oluşan heyeti zengin hediyelerle Hârezm'e göndermişti. Bu hediyeler arasında 100 bin Nişâburî dinarı, Bağdat, Tiflis ve Rum kumaşları, eşekler, mücevherler, inci işlemeli çadır, işlemeli otağ ve Arap atları bulunuyordu.⁴⁸ İsfehbed'in

⁴⁶ Nesevî, a.g.e., s. 235. Ayrıca bkz; Abbas İkbâl Âştîyânî, *Târîh-i Mogul ez Hamle-yi Çengiz ta Teşkil-i Devlet-i Timûrî*, Tahran 1388, s. 132. Yinanç elçilerin vezir ve beylere hediyeleri verdiklerini ancak muhataplarının hediyelerini az bulduklarını ve elçilerin debdebesini hoş bulmadıklarını kaydeder. Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, (Haz. Refet Yinanç), C. II., Ankara 2014, s. 82-83.

⁴⁷ İbn İsfendiyâr, a.g.e., s. 138.

⁴⁸ İbn İsfendiyâr, a.g.e., s. 137.

Tekiş'e gönderdiği gösterişli hediyelerde yeni kurulan sıhriyetin ve olumlu münasebetlerin etkisi olduğu görülmektedir. Nitekim Tekiş de Mâzenderan'dan gelen elçileri hüsnüyle karşılamış, Hârezm'de kaldıkları süre boyunca fevkalade ihtiram gösterilmiştir. Hatta İbn İsfendiyâr Hakk'ın yarattığı hiç kimsenin bu kadar saygıya müyesser olamadığını kaydeder.⁴⁹

Tekiş zamanında kurulan münasebetler neticesinde elçilerin, mektupların ve hediyelerin gelip gittiği bir diğer devlet adamı İldenizliler hanedanından (Azerbaycan Atabegleri) Atabeg Cihan Pehlivan'dır. Babası Atabeg İldeniz'den sonra yerine geçen oğlu Cihan Pehlivan, en başından itibaren Tekiş ile dostane ve samimi bir siyaset takip etmiş, taraflar arasında elçi ve mektup teatisi başlamıştı. Atabeg'in elçisi emîr-i has Reşîdüddin ile gönderdiği mektupların birinde ise (Ağustos 1181) daha önce gönderileceği vaat edilen sungur (sunkur) kuşunun elçi ile gönderildiği yazıyordu. Hatta aynı mektupta sungur kuşunun özelliklerinden bahsediyor, Türkistan'ın serin havasına alışık olan bu kuşun sıcaklıklar düşünce hizmete hazır olacağı bildiriliyordu.⁵⁰ Türk tarihinde en yaygın olarak kullanılan avcı kuşlarından biri olan sungur da mutad bulunduğu üzere Türkistan'dan getirilir ve kıymetli hediyeler arasında görülürdü. Cihan Pehlivan'ın kuşun mizacından bahsetmesi ise olası aksilikler karşısında mahcup olmak istememe maksadından ve hükümdarlara yaraşır bir hediye göndermiş olduğuna dair bir ispattan ileri gelebilir.

Tekiş zamanından itibaren Hârezmşahlar'ın en çetin mücadelelerinden biri Abbâsî halifeliğine karşı verilmişti. Her iki tarafın da birbirini siyasi faaliyetleri önünde bir tehdit olarak görmesi ve zaman zaman bu hesaplaşmaların askerî sahada görülmesi münasebetleri durma noktasına getirmişti. Ancak Tekiş'in halifenin en büyük siyasi rakiplerinden biri olan Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'a karşı kazandığı zaferden sonra veziri İbnü'l-Kassâb'ı hil'at, fevkalade çeşitli hediyeler ve teşrifatlarla göndermesi ilişkilerde normalleşme zamanlarına denk gelir.⁵¹ Halifenin hil'atlarla taltifi Tekiş'in amacına nail olduğuna işaret etse de bu memnuniyet ve kabullenme uzun süre devam etmeyecekti.

Hârezmşah Muhammed zamanında Hârezmşahlar devletinin sınırları genişlemiş yeni devletlerle temas kurulmaya başlanmıştı. Bunlardan biri olan Gurlular, sultanı saltanatının ilk yıllarında en çok uğraştıran meseleler arasındadır. Ancak bu mücadeleler zaman zaman yerini dostluk ve sükunete bırakmış Gur sultanları Muhammed Hârezmşah'ın karşısında çok fazla tutunamamışlardı. Nitekim Gur sultanı Gıyaseddîn'in oğlu Emîr Mahmud sultanın tabiiyetine girmiş, sultana ecdadının hazinelerinden oluşan hediyelerle beyaz bir fil göndermişti. Hatta bu fili sultana getiren elçisi Allâme Kirman kasidesinde "Ebrehe b. Sabbah olmasa da payitahta fille girdiğini" söyler.⁵² Sultan

⁴⁹ İbn İsfendiyâr, a.g.e., s. 137.

⁵⁰ Bahâeddin Muhammed b. Müeyyed Bağdâdî, a.g.e., s. 170.

⁵¹ Cüveynî, a.g.e., s. 383. Ayrıca bkz; İbnü'l-Esîr, C. X., s. 33.

⁵² Cüveynî, a.g.e., s. 411.

Muhammed'e bağlılık arz edip hediyeler gönderenlerden biri de İldenizli atabegi Özbek'tir. Taraflar arasında yapılan anlaşma sağlandıktan sonra atabeg şenlikler yaptı ve altınlar saçtı. Sultanın elçisini kıymetli mücevherler ve pek çok hediyeler ile gönderdi. Öyle ki Nesevî "saltanata o kadar çok hediye gönderilmişti ki onun ve düşmanlarının ülkesi arasında bir set olmuştu" demektedir.⁵³

Hediye sunma geleneği diplomatik ilişkilerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar. Dostluk ve sulh yollarının açılması için en sık başvurulan yöntem karşılıklı elçi, mektup ve hediyelerin gidip gelmesidir. Kimi zaman ise muhatabını yakından tanıma ve ekonomik gücünü gösterme hatta bu suretle gözdağı verme aracı olarak da görülmüştür. Cengiz Han'ın Sultan Muhammed'e ilk temasları sırasında gönderdiği göz alıcı hediyelerin bu maksatlarla hazırlanmış olma ihtimali uzak değildir. Cengiz Han, Sultan Muhammed ile yapılacak olan dostluk ve ticaret anlaşmasına fevkalade önem veriyor ve Hârezm ülkesinden gelen elçilerin ağırlanmasıyla ehemmiyet gösteriyordu. Öyle ki Mahmud Hârezmî, Ali Hâce-i Buharî ve Yusuf Kenkâ-i Otrarî isimli üç Müslüman elçiyi, sultana sunulmak üzere hazırlanan hediyeler ve dostluk mesajı ile sultanın yanına gönderdi. Elçilerin taşıdıkları hediyeler arasında Çin ve Tamgaç dağından getirilen bir devenin boynu kadar altın bir parça vardı ki bunu araba ile nakletmek gerekiyordu. Bunun dışında altın, gümüş, ipek, kazz-ı Hitaî⁵⁴, tergu⁵⁵, ibrişim, samur, kunduz ve Çin ve Tamgaç'ın pek kıymetli malları ile dolu 500 deve yola çıkmıştı.⁵⁶ O tarihlerde Kuzey Çin'in payitahtı Pekin'in ele geçirildiği (1215)⁵⁷ ve oradaki hazinelerin Cengiz Han'ın tasarrufunda olduğu düşünüldüğünde sultana gönderilen hediyelerin içeriğinin genellikle Çin ve Tamgaç diyarının emtialarından oluşması pek tabiidir. Zira Cengiz Han, bu hediyeler üzerinden hem ekonomik gücüne hem de aynı tarihlerde Pekin'i ele geçirmeyi düşünen sultana askerî gücüne dair mesaj veriyordu. Cengiz Han usta bir diplomat gibi davranıp iki devlet arasında hediyeleşmenin yolunu açıyor ve rakibinin nabzını ölçüyordu.

Sultan Celâleddin zamanında yeni yerlerin ele geçirilmesi ve yeni devletlerle kurulan münasebetler neticesinde karşılıklı gönderilen hediyelerin oldukça fazla olduğu görülür.

⁵³ Nesevî, a.g.e., s. 26. Ayrıca bkz; Cüveynî, a.g.e., s. 441; Kafesoğlu, a.g.e., s. 203.

⁵⁴ Hitaî kırmızı ipek ama kazz da ipeğin bir türüdür. Cüzcânî, C. II., s. 103

⁵⁵ Tergu bir nevi kırmızı ipek türündendir. Cüzcânî, C. II., s. 103. Nesevî'ye göre tergu beyaz devenin yününden olup kıymeti 50 dinar hatta daha fazla idi. Nesevî, a.g.e., s. 49. "Tergu kumaşlara ve özellikle hükümdara sunulan kumaşlara verilen isimdi". Barthold, a.g.e., s. 421. Torku olarak geçtiği yere bkz; Ahmet Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü III*, İstanbul 1938, s. 191.

⁵⁶ Cüzcânî, C. II., s. 103. Nesevî bu hediyeler arasında Türk şehirlerinden getirilen yeşim taşları, misk, gümüş madeni ve tergu giysilerin olduğunu söyler. Nesevî, a.g.e., s. 49. Karşılaştırma için bkz; Henry Howorth, *History of the Mongols*, C. I., London 1880, s. 74; *Târih-i İrân Cambridge ez Âmed-i Selcukiyân ta Furupâşi Devlet-i İlhanan*, (Ed. C. A., Boyle), (Trc. Hasan Enûşe), C. V., Tahran 1396, s. 290; Mîrhând, C. VIII., s. 3829; *Târih-i Elfî*, a.g.e., s. 3666; Muhammed Lârî, C. II., s. 649; Kafesoğlu, a.g.e., s. 233; Barthold, a.g.e., s. 421; Hasanzâde, a.g.e., s. 175.

⁵⁷ Abdulali Destgayb, *Hücum-i Ordu-yi Mogul be İrân*, Tahran 1367, s. 157; Rıza Pâzûki, *Târih-i İrân Ez Mogul Ta Afşâriyye*, Tahran 1316, s. 10; Âştîyânî, a.g.e., s. 20; Barthold, a.g.e., s. 418. Moğolların Gizli Tarihi'ne göre Cengiz Han'ın Pekin'i ele geçirmesi 1214 yılı olayları arasındadır. *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev. Ahmet Temir), Ankara 2010, s. 172.

Sultanla dostluk bağlarını güçlendiren ve kıymetli hediyelerle onu onurlandıranlardan biri Fars Atabegi Sa'd b. Zengî'dir. Sultan, Şîraz hududundaki Pesâ vilayetine ulaştığında atabeg hazinelerinden ancak sultanlara yaraşır renkli elbiseler, para keseleri, dinar, çok sayıda deve, rahvar at, katır, mutfak aletleri, maharetli Türk ve Habeş gulamları göndermiş ayrıca 500 kişiden müteşekkil süvari birliğini sultanı karşılamaya memur etmişti.⁵⁸ Sultan Celâleddin, Moğollar karşısında daha fazla tutunamayarak Sind nehrinden karşıya geçtikten sonra bölgenin mahalli güçleri ile temas kurmaya başlamış Debdaba Usakun vilayetinin hâkimi Nâsıreddîn Kabaca'dan Sind nehrinde boğulmaktan kurtulan ve Kabaca'nın şehirlerine sığınan Eminülmülk'ün kızını kendisinden istemişti. Kabaca da sultanın talebini yerine getirerek Eminülmülk'ün kızını gösterişli bir çeyiz, çok sayıda mücevher, altın, fil ve attan oluşan hediyeler ile göndermişti.⁵⁹ Devletlerarası hediyeleşme geleneğinde hediyelerin içeriğinin bölgeye göre çeşitlendiğini söylemek mümkündür. Bu örnekte de görüldüğü üzere Sind, Kuzey Hindistan, Horasan ve Afganistan coğrafyasının hâkim güçleri umumiyetle içeriğinde fillerin bulunduğu hediyeleri tercih etmişlerdir. Hatta bunlardan savaş sırasında faydalanılmıştı. Öyle ki Sultan Muhammed, Moğollara karşı Semerkand'ı müdafaa etmeye hazırlandığında şehre içinde 20 tane fil bulunan büyük bir ordu bırakmıştı.⁶⁰

Celâleddin Hârezmşah'a hediye edilen en kıymetli parçalardan biri şüphesiz ki Atabeg Özbek'in oğlu Hâmûş tarafından verilmişti. Sultan Gence'ye ulaştığında ziyaretine gelen Hâmûş kendisine pek çok hediye takdim etmiş ancak bunlar arasından Fars Hükümdarı Keykâvus'un kemeri temayüz etmiştir. Nesevî bu kemeri ayrıntılı şekilde tasvir eder ve kemerin nefis mücevherle hazırlandığını, bir kişinin eli kadar bir lâlin ise bunların arasında en kıymetlisi olduğunu, kemerin üzerine Keykâvus'un ve ondan sonraki bazı meliklerin isimlerinin yazıldığını, sultanın resmî günlerde bu kemeri taktığını ancak bu ve pek çok mücevherin Cengiz Han'ın eline geçtiğini söyler.⁶¹

Halife el-Müstansır-Billâh tarafından Sultan Celâleddin'e gönderilen hediyeler de Nesevî'de ayrıntılarıyla anlatılır. Halifenin elçisi Sadeddîn, Ahlat muhasarası sırasında sultanın yanına gelmiş ve sultana ve maiyetindekilere gönderilen hediyeleri takdim etmişti. Bu hediyeler ve in'amlar arasında sultana iki hil'at, bunlardan biri cübbe, sarık, murassa şeritli Hint kılıcı, diğeri kaftan, libas, ferecî, ortası kıymetli altın dinarlarla süslenmiş Karaçulu kılıcı, ayrıca toynaklarında sekiz altın nal bulunan gaşiyeli iki at, her bir nalın ağırlığı 100 miskal idi, nefis mücevherlerle süslenmiş altın kalkan, ortasında 41 yakut, Bedehşânî lâli ve büyük bir firuzeden oluşuyordu, Rum ve Bağdat atlasından çulları olan 30 Arap atı, ipek dizginli her yedek atın kafasında 60 hilafet dinarı, atların sorumluluğunda 20-30 gulam, atlas çullu ve altın gerdanlıklı on Hint kedisi, başlıkları

⁵⁸ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebi'l-Hayr-i Zerkûb-i Şîrâzî, *Şîrâznâme*, (Tsh. Behmen Kerîmî), Tahran 1350, s. 52; Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, (Nşr. Abdülhüseyn Nevâî), Tahran 1394, s. 498; Bertold Spuler, "Atabakan-e Fars", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. II., New York 1987, s. 895; Cüveynî, a.g.e., s. 489-490; Hândmîr, a.g.e., s. 660; Mîrhând, C. VII., s. 3611; Reşîdüddin, a.g.e., s. 392.

⁵⁹ Nesevî, a.g.e., s. 116; Cüveynî, a.g.e., s. 486-487.

⁶⁰ Reşîdüddin, a.g.e., s. 362; Cüveynî, a.g.e., s. 196; *Târîh-i Elfî*, C. V., s. 3678; Vassâf, a.g.e., s. 392.

⁶¹ Nesevî, a.g.e., s. 161; Âştîyânî, a.g.e., s. 126.

incili on doğan, her birinde on elbise bulunan 150 bohça, beş ya da altı arşın uzunluğunda ud (öd) ağacı, dizginli atlar, altın kemerler ve hilafet dinarları eklenmiş 14 hil'at bulunuyordu. Bunlardan başka emîrlere 300 hil'at hazırlanmıştı. Şerefülmülk'ün hil'ati siyah bir sarık, ferecî, kaftan, Hint kılıcı, 50 giysi ve rahvar attı. Divan azalarına her biri cübbe ve sarıktan oluşan 50 hil'at verilmişti. Nesevî de divan azası olduğundan kendisine güzel bir katır, çoğu Rum ve Bağdat ipeğinden 10'dan fazla giysi takdim edilmişti.⁶² Halifenin sultana saltanat hil'ati göndermesi ilişkilerin geldiği noktaya dair bilgi verir. Ancak hediyelerin içeriğinin bu kadar zengin olması yalnız devlet geleneği ve münasebetlerin daha olumlu seyretmesi ile ilgili değildir. Zira halifenin elçisinin, sultanın Ahlat muhasarası devam ettiği sırada gelmesi tesadüf değildir. İslam dünyasında infial yaratan bu teşebbüse dair halifenin tavrı kritik önem taşıyordu. Zengin ve değerli hediyelerle sultandan muhasaranın kaldırılmasına dair bir talepte bulunması pek tabiidir. Ayrıca halife, sultandan kendi menfaatlerine yarayacak bazı isteklerde bulunmuş bunlar da sultan tarafından kabul görmüştü.⁶³ Elbette görüşmelerin olumlu geçmesinde sultanın gönlünün bu hediyelerle hoş tutulmasının da payının olduğunu söylemek mümkündür.

Sultan Celâleddin zamanında Sultan Alâeddin Keykubad ile tesis edilen ilişkiler ilk zamanlarda dostane şekilde ilerlemiş, karşılıklı elçi ve mektuplar gidip gelmişti. Münasebetlerin gelişimi kadar zengin içerikli hediyeler de oldukça mühimdir. Sultan Alâeddin Sultan Celâleddin ile kurulacak yakınlıkla güçlü bir müttefik kazanacağını biliyor, değerli hediyelerle kendisini onurlandırıyor. Dostluk ve sulh yollarının açılması için Sultan Celâleddin tarafından gönderilen elçileri layık teşrifatlarla hoş ediyor, gösterdiği izzet ve ikram ile sultana da samimiyet mesajı veriyordu. Sultan Celâleddin tarafından Kayseri'ye gelen elçisi Kadı Mucîrüddîn Tâhir'e de aynı muamelelerde bulunmuş at, katır, köle, elbise, hamam ücreti ve diğer harcamalar için her gün 2.000 dinar para verilmesini emretmişti.⁶⁴ Ayrıca sultanın kendisine gönderilmek üzere 10.000 altın, 30.000 dirhem, 10 köle (Kıpçak, Rus ve Rum), 10 cariye, 10 iğdiş at, 5 katır ve hil'at hazırlatmıştı.⁶⁵ Celâleddin'in gönderdiği elçilere müteakip Sultan Alâeddin de elçisi çañnigir Şemseddîn Altun-aba'yı Ahlat muhasarası ile meşgul olduğu sırada sultanın yanına gönderdi. Elçi ile gönderilen hediyeler arasında 30 katır yükü atlas, Hitâî, kunduz ve samur kürkleri ve diğer cins kumaşlar, 30 gulam, 100 at, 50 katır yükü eşya ve savaş aletleri vardı⁶⁶ ve bunlar sultanın teveccühünü kazanmanın önemli bir yolu idi. Halifenin elçisinde olduğu gibi Sultan Alâeddin'in elçisi de Ahlat muhasarası devam ederken gelmiş ve dolayısıyla sultanın kuşatmayı kaldırmasının bir yolunu bulmak istemişlerdi. Birbirinden değerli hediyeler ve olumlu mesajlar da bunun bir yolu olarak görülmüş olabilir.

⁶² Nesevî, a.g.e., s. 203-205; Gülseren Azar Nasırabadi, "Celâleddîn Hârezmşah Döneminde Hediye ve Rüşvet", *Kültür ve Sanat Tarihi*, İstanbul 2021, s. 83.

⁶³ Nesevî, a.g.e., s. 200.

⁶⁴ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2014, s. 377. (sayfayı kontrol et)

⁶⁵ İbn Bîbî, a.g.e., s. 372.

⁶⁶ İbn Bîbî, a.g.e., s. 380; Nesevî, a.g.e., s. 234.

Sultan Celâleddin'e gönderilen el ilginç hediye İsmâîlîlerden gelmişti. Sultan Rey'de iken Alamut hâkimi Alâeddin Muhammed elçisiyle birlikte sultana dokuz İsmâîlî fedaisi göndermiş ve bunların sultanın düşmanlarını ortadan kaldırmaya hazır olduklarını bildirmişti. Sultan ise bu hediye'nin kabulü hususunda devletin ileri gelenleri ile meşveret ettikten sonra fedailerin geri gönderilmesine karar vermişti.⁶⁷ Devletin en nazik zamanlarında böylesi bir hediye'nin gönderilmesi tesadüf olmadığı gibi benzerleri de az görülmüştür. Fedailerin casus olma ihtimali, sultanın sırlarını ve düşmanlarını öğrenmek isteme niyeti bu ilginç hediye'nin reddedilme gerekçeleriydi.

Devletin ileri gelenlerine ve elçilere gösterilen ihtimam da sultanın şahsına gösterilmiş gibi kabul edilmiştir. Sultan Celâleddin'in münşisi ve kimi zaman çeşitli hükümdarlara elçi olarak gönderilen Nesevî vazifesi sırasında hükümdarların izzet ve ikramına, kıymetli ihsanlarına nail olmuştu. Nitekim sultanın buyruğu veçhile Alamut hâkimi Alâeddin Muhammed'e gönderildiğinde sultanın elçileri arasında yalnız kendisine olağanüstü in'âm ve ihsanda bulunduğu söyler. Nesevî'ye verilen nakit ve malların değeri 3000 dinara ulaşmış olup bunlar arasında 30 parça hil'at, 400 baş koyun, kumaşlar ve atlar da vardı.⁶⁸ Elçinin layıkıyla ağırlanması ve memnun olarak gönderilmesi yalnız hükümdarın cömertliği ile izah edilemez görüşmeler sırasında menfaatlerine uygun anlaşmanın sağlanmasının da bunda payı vardır. Alâeddin Muhammed'in Nesevî'yi memnun etmesi kendi memnuniyeti ile yakından alakalı görünür.

Kaynaklar Sultan Celâleddin'in veziri Şerefülmülk'ün cömertliği, gelen elçi ve misafirlere gösterdiği hüsnüniyet hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Sultan Alâeddin Keykubad'ın gönderdiği İmadüddin isimli elçisi vezir tarafından fevkalade hürmetle ağırlanmış envai çeşit hediyelerle onurlandırılmıştır. Elçiye kendi himmetine layık bir hil'at giydirmiş, gaşiyeli, dizginli katır ve 1000 dinar vermişti.⁶⁹ Vezir, elçiye memnuniyetle ağırlaması Sultan Alâeddin'in iltifatını kazanmanın bir yolu idi. Elçiye yapılan her türlü muamele sultanın kendisine yapılmış gibidir. Bu sebeple yeni anlaşmaların tesisi, münasebetlerin muhafazası ve dostlukların kuvvetlenmesi arzusu, misafirlerin ağırlanması sırasında olağanüstü ehemmiyet ve ikramı beraberinde getirmiştir. Devletin çıkarlarına fayda sağlayacak fırsatlarda devletin hazinelerinin açılması ve bol keseden hediyelerin dağıtılması pek tabiidir.

Hârezmşah sultanları şairler, edipler ve ilim erbabını himaye etmiş ve onları ihsanlarıyla onurlandırmışlardı. Sultanların bu teveccühü karşılıksız kalmamış ilim irfan sahibi kimseler devlete sadakatle hizmet etmişlerdi. 80 yıldan fazla Hârezmşahlar'ın hizmetinde olan Dîvân-ı inşâ reisi Reşîdüddin Vatvât da Atsız'dan itibaren Sultan Tekiş zamanına kadar samimiyet ve sadakatle görevini ifa etmiş, Hârezmşah sultanlarını metheden şiirler yazmıştır. Bu şiirler ve eserler de şair ve ediplerin hamilerine en değerli hediyeleri olarak sayılabilir. Vatvât Sultan Tekiş devletin başına geçtiğinde herkesin sultana layık bir

⁶⁷ Nesevî, a.g.e., s. 177.

⁶⁸ Nesevî, a.g.e., s. 232-233.

⁶⁹ Nesevî, a.g.e., s. 179.

hediye sunduğunu lakin kendisinin sunmadığını, bu sebeple ‘*Umdetü’l-Bülegâ*’ ve ‘*Uddetü’l-Füsehâ*’ adlı münşeat mecmuasını bir araya getirip hediye ettiğini kaydeder.⁷⁰ Ayrıca Tekiş’in cülusu sırasında çok yaşlı olduğu halde bir mahve üzerinde getirilerek sultanın hâkimiyetini kutlayan bir rubai okumuştur. Bu rubai şöyledir:

جَدَّتْ وَرَقَ زَمَانِهِ مِنْ ظَلَمِ بَشَرِ

عَدْلٍ يَدْرُتُ شَكْسَتَهَا كَرْدِ دَرَسْتِ

ای بر تو قبای سلطنت آمده چست

هان تا چی کنی که نوبت دولت توست⁷¹

Ceddin zamanın sayfasından zulmü sildi.

Babanın adaleti yaraları sardı.

Ey! Saltanat kaftanı üzerinde olan devlet sırası sende.

Sen ne yapacaksın ha?

Bu vesileyle sultanlara ithaf olunan eserler ve onlar için söylenen şiirlerin en kalıcı ve anlamlı hediyeler cümlesinden olduğu söylenebilir.

Sonuç

Bir Ortaçağ Türk İslam devleti olan Hârezmşahlar selefleri ve halefleri devletler gibi büyük bir devlet olmanın icabı olarak in’âm ve ihsanlarla etrafındakileri onurlandırmıştır. Bir devlet geleneği olarak görülen bu in’âm, ihsan, hediye ve her türlü lütuflar diplomatik ilişkilerin tesisi, güçlendirilmesi, sosyal itibar kazanma, sultanın kendisine bağlılığı ve itaati sağlamanın bir yolu olarak görülmüştür. Dolayısıyla kadim zamanlardan itibaren mevcut ve yaygın olan bu uygulama farklı anlamlar ifade etmekteydi. Örneğin sultanların bulunduğu ihsanlar ve dağıttıkları in’âmlar devletin maddi gücü ve ihtişamı hakkında bilgi vermekteydi. Bundan başka sultanların cömertliği de bu kavramlar üzerinden belirlenebiliyordu. Hârezmşahlar da kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürede hükümdarların ve devlet erkânının aynî ve nakdî ihsanlarıyla bir geleneğin devamcısıdır. Gerek Hârezmşah hükümdarlarını verdikleri gerekse etrafındaki devletler tarafından kendilerine gönderilen hediyeler göz önünde bulundurulduğunda bu zamanda değişik hediye türlerinin mevcut olduğu düşünülebilir. Bunlar arasında en yaygınları ise hil’at, at ve paradır. Hükümdar elinden hil’at giymek ve hil’atlenmek büyük bir gurur vesilesi olduğu gibi siyasi meşruiyet kazanımının bir yolu idi. Hârezmşah hükümdarları seçkin

⁷⁰ Reşîdüddin Vatvât, ‘*Umdetü’l-Bülegâ*’ ve ‘*Uddetü’l-Füsehâ*’, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, Nr. 3302, vr. 1a-1b.

⁷¹ Hamdullah Müstevfî, a.g.e., s. 487; Cüveynî, a.g.e., s. 369-370.

misafirlerine ve kudretli devlet adamlarına hil'at hediye eder, Abbâsî halifesi tarafından kendilerine gönderilen hil'ati de en kıymetli hediye olarak kabul ederlerdi.

Hârezmşahlar'ın hâkimiyet bölgesi olan Hârezm'in konumu, önemli ticaret merkezlerine ve canlı pazarlara sahip olması hediyelerin çeşitliliği ve değeri üzerinde önemli bir etken olarak görünür. Zira en kıymetli ticari emtialar bu pazarlarda sergilenir, muhtelif bölgelerden hatırı sayılır tüccarlar buralara akın ederlerdi. Dolayısıyla daima emtialarda bir değişim ve dolaşım hareketliliği yaşanırdı. Hârezmşahlar hükümdarları da ticaretin gelişmesi ve bölgenin bir cazibe merkezi haline gelmesi için tüccarların teşviki, yolların güvenliği, zararların tazmini gibi pek çok kolaylıklar sağlardı. Bütün bunlar devletin hazinesine büyük katkılar sağladığı gibi hediyelerin, aynî ve nakdî yardımların çeşitliliği ve değeri üzerinde olumlu etkiler yapmışlardır. Özellikle Bulgar diyarından gelen kunduz, samur ve tilki kürkleri, çeşitli deriler, bunlar dışında kırmızı ipek türünden kumaşlar ve ibrişimler Hârezmşahlar'ın en güzide ve değerli hediyeleri arasında görülürdü. Elbette bunlar en layık hediyeler cümlesinden olup etraftaki devletlerin hükümdarlarına da gönderilirdi. Özenle seçilen bu hediyeler muhatabına verilen öneme de işaret ederdi.

Hârezmşah hükümdarları İslam dünyasının en önemli kültür merkezlerinden biri olan Hârezm'in bu keyfiyetinin tesiriyle de şairler, edipler ve âlimleri himaye etmiş, onlara daima in'âm ve ihsanlarda bulunmuşlardı. Reşîdüddin Vatvât gibi âlimlerin Hârezmşahlar devletine ve hükümdarlarına yıllarca sadakatle hizmet etmesinde bu muamelelerin payı oldukça büyüktür. İn'âm, ihsan ve sair hediyeler devletlerin itibarını belirleyen unsurlar olarak da görülmüşlerdir. Öyle ki devletin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar sırasında dahi sultanlar mal dağıtmaktan imtina etmemişlerdir. Babası Sultan Muhammed'in ölümünden sonra hazineleri boşalmış bir devlet teslim alan Sultan Celâleddin bu zamanlarda dahi maiyetindekileri lütuflarıyla onurlandırmıştır. Hatta etraftaki devletlerden gelen elçiler devletin eski ihtişamlı günlerinde olduğu gibi fevkalade iyi ağırlanmış, devlet hazinesinin yetersiz kaldığı zamanlarda sultanın şahsi hazinesi bu işler için kullanılmıştır. Bu görkemli karşılımlar, misafirlere ve elçilere verilen değerli hediyeler yalnız devletin şanı için gerekli değildi aynı zamanda maddi güç gösterisi idi. Hazinelerin zenginliği ve malların kıymeti etraftaki devletler üzerinde psikolojik baskı olarak tesirli olabilirdi. Nitekim Cengiz Han, Sultan Muhammed'in ülkesinden gelen Müslüman tüccarlara hazinelerindeki en kıymetli emtiaların gösterilmesini emrettiğinde muhatabına ülkesinin refah seviyesi ve maddi gücüne dair bir mesaj göndermişti. Sultan Celâleddin de halifelik tarafından gönderilen elçileri ağırlamak için hesaplanan maliyeti artırmak suretiyle devletin maddi yetersizliğini kamufle etmenin bir yolunu bulmuştu. Burada devletin itibarını korumak için maddi sınırlarını zorlamanın bir örneğini görüyoruz.

Hârezmşahlar'a gönderilen en ilginç hediye Alamut hâkimi Alâeddin Muhammed'in Celâleddin Hârezmşah'a gönderdiği dokuz İsmâilî fedaisi olmuştur. Daha önce benzerine rastlanmayan bu farklı hediye fedailerin misyonu düşünüldüğünde Sultan Celâleddin için

kabulü zordu. Zira İsmâîliler için bu hediye Hârezmşahlar'ın ve sultanın sırlarını öğrenmenin bir vasıtasıydı. Yine Moğollar ile münasebetlerin neticesinde Cengiz Han tarafından Sultan Muhammed'e gönderilen hediyeler kendi zamanının en değerli malları arasından özenle seçilmiş, bununla sultana hiç hafife alınmayacak bir liderle karşı karşıya olduğu mesajı verilmişti. Sultan bu kıymetli hediyeler üzerinden bozkırdaki bu göçebe kavmin maddi yeterlikleri hususunda bilgi edinebilecekti. Dolayısıyla diplomatik ilişkilerde hediyeleşme geleneği muhatabını tanımaya yardımcı olabilirdi.

Hârezmşah hükümdarlarının en yakın adamları, yüksek yönetici sınıf mensupları da kendi ölçüsünce in'âm ve ihsanlarda bulunurdu. Kendi mevkiini yükseltmek, taraftar kazanmak ve şöhretini yaymak için başvurulan bu yöntem kimi zaman beklentileri karşılarsa da Sultan Celâleddin'in veziri Şerefülmülk örneğinde görüldüğü üzere aşırılıklara hatta rüşvete varan uygulamalara dönüşmüştür. Vezirin ölçüsüzce yaptığı in'âm ve ihsanlar, verdiği hediyeler çoğu zaman menfaatlerini sağlayabilmek içindi. Vezirin bu zafiyetinin düşmanlar tarafından fark edilmesi ise devleti zora sokan hususlar arasında olmuştur. Bilhassa Anadolu Selçukluları ve İsmâîliler ile münasebetler vezirin bu tavrı açığa çıkmış, bu devletlerden gelen elçilere umumiyetle şahsi menfaatleri doğrultusunda muamele etmiştir.

Devletlerarası münasebetlerde hediyeleşmenin rolü de oldukça önemlidir. Hârezmşah hükümdarları etraftaki devletlerle kurduğu ilişkilerde hediyeleşmeye önem vermiş elçi ve mektup teatilerinin yanı sıra gönderdikleri hediyelerle de yabancı devletlerin hükümdarlarını onurlandırmışlardır. Münasebetlerin seyrine göre bu hediyelerin içeriği şekillenmiş, münasebetler olumlu bir havada ilerliyorsa hediyelerin değeri de artmıştır. Henüz tesis edilen münasebetler, yeni anlaşmalar, müttefik arayışları sırasında da her iki taraftan gelip giden hediyeler özenle seçilmiş, çoğunlukla ekonomik yaklaşımlardan kaçınılmıştır. Abbâsî halifesi el-Müstansır-Billâh'ın Sultan Celâleddin'e gönderdiği ve müellif Nesevî'nin sayfalarca anlattığı eşi benzerine rastlanmayan hediyeler bu cümleden olup zamanlaması oldukça manidardır. Zira sultan Ahlat muhasarasında iken gelen bu hediyeler ilişkilerin normalleşme zamanına denk gelmekle birlikte İslam dünyasında büyük tepki yaratan muhasaranın kaldırılmasına dair sultanın tavrını yumuşatma girişimi olarak da görülebilirdi. İlişkilerin kötüye gittiği zamanlarda ise gönderilen elçilere buna göre muamele edilmiş, kimi zaman sultanın huzuruna dahi çıkarılmamış, elçilerin masraflarından kısılmış ve teşrifat usulleri sekteye uğramıştır. Bu aynı zamanda elçi üzerinden yabancı hükümdara gönderilen bir mesajdı.

Sonuç itibarıyla Hârezmşahlar kendinden önceki ve sonraki devletlerde olduğu gibi bir devlet geleneğinin devamcısı olarak görünmektedir. İn'âm, ihsan ve hediyeler büyük bir devlet olmanın gerekliliği ve tamamlayıcısıdır. Türk devlet geleneğinde "devlet baba" anlayışının "özünde" devlet büyüklerinin şefkati, ihsanları, lütufları ve her türlü yardımları bulunmaktadır. Bunların toplumun her kesimini kapsamaması ve yaygınlığı kadim Türk devletlerinin en temel vazifesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hârezmşahlar

da bu anlayıştan ve vazifeden hali olmayan bir devlet ve aynı zamanda bu geleneğin mirasçısı olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Abdullah b. Fazlillâh Vassâf, *Târîh-i Vassâfî'l-Hazret*, (Tsh. Ali Rızâ Hâciyân Nejâd), C. IV., Tahran 1388.

Âştîyânî, Abbas İkbâl, *Târîh-i Mogul ez Hamle-yi Çengiz ta Teşkil-i Devlet-i Timûrî*, Tahran 1388.

Atamelik b. Muhammed Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ-yi Cüveynî*, (Tsh. Muhammed b. Abdulvahab Kazvîni), Tahran 1387.

Azar Nasırabadı, Gülseren, “Celâleddîn Hârezmşah Döneminde Hediye ve Rüşvet”, *Kültür ve Sanat Tarihi*, İstanbul 2021, s. 77-94.

Bahâeddin Muhammed b. Müeyyed Bağdâdî, *et-Tevessül ile't-Teressül*, (Tsh. Ahmed Behmenyar), Tahran 1384.

Barthold, V. V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990.

Caferoğlu, Ahmet, *Uygur Sözlüğü III*, İstanbul 1938.

Destgayb, Abdulali, *Hücum-i Ordu-yi Mogul be İrân*, Tahran 1367.

Devletşah, *Devletşah Tezkiresi I*, (Çev. Necati Lugal), İstanbul 1977.

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebi'l-Hayr-i Zerkûb-i Şîrâzî, *Şîrâznâme*, (Tsh. Behmen Kerîmî), Tahran 1350.

Ebü'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C. II., Ankara 1999.

Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn el-Hüseynî Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, (Mkd. Celâleddîn-i Hümâyî), C. II., Tahran 1380.

Gürbüz, Meryem, “Tekiş”, *DİA.*, C. XL., İstanbul 2011, s. 364-365.

Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, (Nşr. Abdülhüseyn Nevâî), Tahran 1394.

Hasanzâde, İsmail, *Târîh-i İrân der Ahd-i Hârezmşahîyan*, Tahran 1392.

Howorth, Henry, *History of the Mongols*, C. I., London 1880.

<https://www.vajehyab.com/?q=ساخت&t=like&s=8> (Erişim Tarihi: 29.04.2023)

<https://www.vajehyab.com/dekhoda/سرافسار> (Erişim Tarihi: 29.04.2023)

İbn Arapşah, *Fakihet el Hulefa (Cengiz Han Kısmı)*, (Çev. Şerafettin Yaltkaya), İstanbul 1920.

İbn Bîbî, *El-Evâmirü 'l-Alâ 'iyye fi 'l-Umûri 'l-Alâ 'iyye Selçuknâme*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2014.

İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, (Tsh. Abbas İkbâl Âştîyânî), C. II., Tahran 1386.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Târîh*, (Trc. Ahmet Ağırakça vd.), C. IX-X., İstanbul 2016.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, Ankara 2000.

Kitapçı, Zekeriya, *Orta Asya Türklüğünün Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri*, Konya 2004.

Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Tsh. Abdülayy Habîbî), C. I-II., Tahran 1389.

Moğolların Gizli Tarihi, (Çev. Ahmet Temir), Ankara 2010.

Muhammed b. Alî b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecma 'u 'l-Ensâb*, (Tsh. Mîr Hâşim-i Muhaddis), Tahran 1363.

Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, (Çev. Ahmed Ateş), C. II., Ankara 1999.

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü 's-Safâ*, (Tsh. Cemşid Kiyânfer), C. VII-VIII., Tahran 1380.

Muslihuddîn Muhammed Lârî, *Mir 'âtü 'l-Edvar ve Mir 'âtü 'l-Ahbar*, (Tsh. Seyyid Celil Sagrevaniyan), C. I-II., Tahran 1393.

Nesevi, *Celâliittin Harezemşah*, (Çev. Necip Asım), İstanbul 1934.

Özaydın, Abdülkerim, "Kutbüddin Hârizmşah", *DİA.*, C. XXVI., Ankara 2002, s. 484-485.

Pâzûki, Rıza, *Târîh-i İran Ez Mogul Ta Afşâriyye*, Tahran 1316.

Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu 't-Tevârîh*, (Tsh. Behmen Kerîmî), Tahran 1387.

Reşîdüddin Vatvât, *'Umdetü 'l-Bülegâ' ve 'Uddetü 'l-Füsehâ'*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, Nr. 3302.

Sadruddîn Ebu'l-Hasan 'Ali b. Nâsır b. 'Ali Hûseyinî, *Zübdetü't-tevârih: Ahbârü'l-ümerâ' ve'l-mülûki's-Selcûkiyye*, (Mkd. Muhammed Nûreddin), Tahran 1380.

Spuler, Bertold, "Atabakan-e Fars", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. II., New York 1987.

Sümer, Faruk, "Atsız b. Muhammed", *DİA.*, C. IV., İstanbul 1991, s. 91-92.

Şihâbüddîn Muhammed Hurendizî Zeyderî Nesevî, *Sîret-i Celâleddin Mengüberni*, (Tsh. Mücteba Minovî), Tahran 1365.

Taneri, Aydın, "Hârizmşahlar", *DİA.*, C. XVI., İstanbul 1997, s. 228-231.

Târîh-i Îrân Cambridge ez Âmed-i Selcukiyân ta Furupâşi Devlet-i İlhanan, (Ed. C. A., Boyle), (Trc. Hasan Enûşe), C. V., Tahran 1396.

Tetevî, Ahmet-Asif Han Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, C. V., Tahran 1382.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, (Haz. Refet Yinanç), C. II., Ankara 2014.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1974.